

GÖÇ VE KENTLEŞMENİN SOSYAL BOYUTU(*)

Ercan TATLIDİL(**)

Tüm dünyada kentleşme ve göç olgusunun ekonomistler, sosyologlar ve coğrafyacılar tarafından ele alınması endüstriyel gelişim çizgisine göre boyut kazanmıştır. Endüstri devrimi sonrası, geçen yüzyılın ikinci yarısına rastlayan dönemde ilk kentleşme yazıları ve politikaları günümüzün endüstri toplumlarında ortaya çıkmıştır. A.B.D. ve kıta Avrupa'sında kentleşme olgusu ise iki altın çağ yaşamıştır.

1. İki dünya savaşı arasındaki dönem:

Göç ve göçün yaratmış olduğu sosyal örgütsüzlük ve toplumsal bütünleşme mekaniklerinin çalışması olarak ikiye ayrılabilir. Özellikle A.B.D.'deki Chicago Okulu tarafından yönlendirilen bu çalışmalar daha sonra Avrupa'da önemli etkiler yaratmıştır.

2. İkinci dönem hemen İkinci Dünya Savaşı'nın arkasından ortaya çıkan bir dönemdir. Kentlerin yaygınlaşması, içsel bağımlılık kuralları ve metropolitan alanların hiyerarşik bağlantısı çalışmaları olarak tanımlanabilir. Bu çalışmalar gerek kıta Avrupa'sında ve gerekse A.B.D.'de ele alınmıştır. Bir başka deyimle endüstriyel gelişimini tamamlamış ülkelerin kent problemlerinin çözümleri irdelenmiştir, demek yanlış olmaz.

1960'lardan sonra kente yaklaşım değişmiştir. Bu kent problemlerinin azalmasından ya da çözümlenmesinden değil, fakat kent problemlerinin daha farklı boyutlar kazanmasından ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumları hemen hemen bütüneyle kent toplumu haline gelmiştir. Artık kır-kent sorunlarının ayrı boyutlarda ele alınarak irdelenmesi bütünleşmenin bir sorunu olmaktan çıkmıştır.

(*) Ege Sosyal Araştırmalar Vakfı (ESAV) tarafından düzenlenen "Türkiye'nin İç Göç Sorunları" panelinde sunulmuştur.

(**) Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Kompleks bir teknolojik çevre, ortak tüketim mallarının organizasyonu, kamu sektörünün katılımı, sosyal ve etnik bütünleşme sürecinde ortaya çıkan gerginlikler ve yeni yönetim mekanizmalarının işlerliği endüstri toplumlarının ve akademik çevrelerin ilgi alanını oluşturmuştur.

Türkiye ve aynı gelişmişlik düzeyinde olan pek çok ülkede kent ve göçe bağlı kentleşme sorunları 1960'lı yıllardan itibaren yapılan araştırmalarda karşımıza çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yılların sonlarına kadar endüstriyel kalkınma ile kentleşme özdeşleştirilmiştir. Kente olan yoğun nüfus akımları Türkiye'nin kalkınmakta olduğunu göstergesi olarak algılanmıştır. Kırsal kesimde kullanılmayan işgücünün (gizli işsizliğin) kente transferiyle üretimin artacağı, ülkenin kalkınacağı varsayılmıştır. Kentlere yönelik göçü düzenleyen herhangi bir aktif politika çizilmemesine karşın, pasif tutumlarla da kentlere yönelik göçün teşvik edildiği ileri sürülebilir. Nitekim 1927'de yapılan ilk nüfus sayımından 1990'a kadar geçen 57 yıllık dönem içerisinde kent nüfusu 10 kez artarken genel nüfus 4.2, kırsal nüfus ise sadece 2.9 kez artmıştır. 1955 ile 1990 yılları arasındaki veriler karşılaştırıldığında, 1950'li yıllara kadar Türkiye'de nüfus büyümesi modelinde dikkate değer bir değişiklik olmamıştır(1). 1950'lerden sonra nüfus ve yerleşim birimlerinin modellerinde önemli bir değişme ortaya çıkmıştır. Türk köyleri, kasabaları ve kentleri sosyo-ekonomik birimler olarak bu hızlı değişme içinde değişikliğe uğramışlardır. Yerleşim birimlerinin nüfusları kentsel alanlara doğru hızla kaymaya başlamıştır. Bunun anlamı Türkiye nüfusunun il ve ilçe merkezlerine yönelmesidir. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin üç büyük kenti olan İstanbul, Ankara ve İzmir'e yönelen kırsal nüfusun 1965'lerden günümüze dek genellikle bu üç büyük kentin çevresinde yer alan ekonomik gelişme potansiyeli yüksek, nüfusu 100.000 i aşan kent merkezlerini de etkisi altına almıştır. 1950 Genel Nüfus Sayımı'na göre kent nüfusu toplam Türkiye nüfusunun % 25 i iken, 1990 yılında bu oran % 57.4 e çıkmıştır. Aynı dönemde ise kırsal nüfus oranı % 75 den % 42.6 ya düşmüştür.

Gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentleşme sürecinde ortaya çıkan en önemli problem, kentlerin işsizlik baskısı altında kalmasıdır. Kentsel yerleşim birimlerinin mevcut sistemleri kentsel iş isteyenlere yeterli yanıt verebilecek

kapasiteden uzaktır. Bununla birlikte kırsal alanlarda yaşam ve çalışma koşullarının yetersizliği, kentsel alanlara yönelmede önemli bir itici faktör görünümündedir. Kent yönetimleri göç yoluyla hızlı ve yoğun nüfus artışının ihtiyacı olan istihdam, altyapı hizmetleri ve konut üretimi ile uğraşmak zorundadır. Kendi doğal nüfus artışının iki katını aşan oranlarda kente katılanlara da hizmet vermek zorunda kalmaktadır.

Göç ve İşgücünün Değişen Nitelikleri

Türkiye'de halen çalışan işgücünün % 55.7 si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarım dışı sektörlerin gereksinim duyduğu nitelikleri taşımayan, örgün eğitim kurumlarından daha az yararlanmış olan çalışan işgücünün göç yoluyla kentlere transferi istihdam açısından önemli sorunlar yaratmaktadır. 12 Üyeli Avrupa Topluluğu'nda çalışan toplam işgücünün sadece % 8 i tarımda istihdam edilmektedir. Buna rağmen 15-24 yaş arası ekonomide aktif olarak kullanılabilen işgücünün işsizlik sorunları öncelikli boyuttur. 15-24 yaş grubundaki her 8 kişiden birisi işsizdir. Yine toplam işgücü içinde işsiz olanların büyük bir bölümü % 40 gibi bir oranla genç nüfusu kapsamaktadır(2). Türkiye'de göç yoluyla kente gelen nüfusun en temel özelliği genç ve çoğunlukla da erkek olmasıdır. Kentsel iş koşullarının talep ettiği bilgi ve beceri birikimine sahip olmayan kırsal kökenli bu genç nüfusun istihdamının ne denli güç olduğu kolaylıkla görülebilir.

İzmir gibi başta büyük kentler olmak üzere Türkiye'nin kent merkezinde işsizlik giderek artan boyutlara ulaşmakta, aynı zamanda kent merkezlerinde sosyal rahatsızlıkların artmasına da neden olmaktadır. Üretimde aktif olarak kullanılmayan, çoğunluğu göç yoluyla kentlere gelmiş olan nüfus örgütlü, düzenli, gelir getiren, sosyal güvenlik kapsamında yer alan çalışma koşullarına girememektedir. Üretimde artı değer yaratımında katkı payı çok düşük olan, çoğu kez de kendi işini yaratan bu nüfus dilimi ekonomik anlamda kayıplara neden olmaktadır. Bu nüfusun çalışma koşulları ve tutmuş oldukları işlerin niteliği incelendiğinde, **marjinal kesimi** oluşturdukları kolaylıkla görülebilir. "Kentsel geçimlik sektör" olarak adlandırılan ve çalışanları içinde önemli bir yoğunluğu kapsayan bu nüfusun GSMH'daki katkı payı sıfır ya da

sıfıra yakındır. Düzenli ve sürekli bir çalışma yaşamı içinde bulunamamaları birey olarak bu nüfusun kendine olan güvenini sarstığı gibi, ekonomik koşullardan fevkalade etkilenmeleri, kent yaşamı ve kent kültürü içinde sosyal bütünlüğün zedelenmesini de ortaya çıkarmaktadır.

Yalnız Türkiye'de olmayıp aynı zamanda aynı gelişmişlik koşullarına sahip olan ülke kent toplumlarında yapılan araştırmalarda kentsel işsizliğin giderek arttığı görülmektedir. Hatta bu ülkelerin bazı yazarları tarafından 21. yüzyıl gelişmekte olan ülkelerin kent merkezlerinin kronik işsizlikle karşı karşıya kalacakları ileri sürülmektedir. Zamanın sınırlılığı nedeniyle bu soruna tartışma bölümünde daha ayrıntılı değinilebilecektir. Merkezi ve yerel yönetimlerin en önemli sorunu olarak ortaya çıkan işsizlik; sosyal, ekonomik ve eğitim politikalarıyla bir bütün olarak ele alınmaktadır. İşsizlik günümüzde salt ekonomik kayıpların nedeni olarak değil, fakat sosyal çalkantıların ve bunalımların nedenleri olarak da düşünülmektedir.

Göç ve Gecekondulaşma

1979 Dünya Kalkınma Raporu'nun konutlaşma ile ilgili kısmında "Konutlaşma ekonomik ve sosyal kalkınma için esastır. Özellikle konutlaşma kavramı sadece barınak olarak değil, fakat aynı zamanda konutun içinde bulunduğu alan ve konutta oturanlara götürülen hizmetler bütünü olarak ele alınmaktadır"(3). Burada dikkat çekilen husus, konutlaşma ile konutta yaşayanlara götürülen gaz, elektrik, su, kanalizasyon, sağlık, eğitim ve sosyal vb. gibi hizmetlerin bir bütün olarak ele alınmasıdır. Göçün yoğunluğu nedeniyle hızla büyüyen kentsel alanlarda aşırı büyüme mevcut konutlar, altyapı hizmetleri, sağlık, sosyal ve çevre koşulları üzerinde büyük baskı yaratır. Bu nedendir ki, Türkiye gibi endüstriyel gelişimini tamamlamamış ülkelerin pekçok kentinde nüfusun yarısına yakın bir kısmı gecekondu alanlarında, gecekondu mekanlarda yaşamaktadır. Nitekim Dünya Bankası raporlarında bu koşullar doğrulanırken, gelişmekte olan ülkelerin kent nüfuslarının üçte birinin sağlıklı içme suyuna ve kanalizasyona sahip olmadığı bildirilmektedir. Sağlıklı konutlaşmamanın en büyük nedeni olarak bu tür ülkelerin kırsal yerleşim alanlarından kontrol edilemeyecek

boyutta göç alınmasına bağlanmaktadır(4). Kentlerin asimile etmekte (özümsemekte) zorluk çektiği bu nüfus dilimi, planlı ve kentleşmiş mekanların dışında sınırlı koşullarda yaşamaktadır. Gerek ekonomik gerekse kentin sosyal yapısıyla bütünleşemeyen gecekondular olarak adlandırılan alanların, kent yönetimlerinin politikalarını ve yönetimini sürekli olarak baskı altında tutmaktadır.

Kentsel yerleşim alanlarına genellikle köy ve kasabalardan gelenlerin alt gelir gruplarında yer alanların ve genellikle "marjinal işler"de istihdam edilenlerin yerleşim mekanlarını tanımlamak için kullanılan bir kavram olan gecekondular, endüstriyel gelişimini tamamlamamış pekçok ülke kentlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Aynı özellikleri gösteren ve farklı isimlerle tanımlanan gecekondular örneğin Meksika'da jacales, Panama'da ranchos, Arjantin'de favela ve Fas'da bidonviller olarak adlandırılmaktadır. Farklı dillerde farklı isimlerle adlandırılan gecekondular yerleşim mekanları kentlerin çevresinde fakirliğin yoğunlaştığı mahalleleri oluşturmaktadır. Kentlerin önemli bir nüfusunu bünyesinde barındırır. Örneğin kent nüfusunun Lima'da % 36 sı, Karakas'da % 35 i, Manila'da % 35 i, Kalküta'da % 33 ü gecekondular bölgesinde yaşar. Türkiye'de bu oran Ankara'da % 65, İstanbul'da % 45, İzmir'de % 35 dir (5).

Yoğun göç alan kentlerin hızla büyümesi konuta duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Konut arzının sınırlılığı kira ödentisinin yükselmesine neden olmaktadır. Düşük gelir grubu içinde yer alan, göç yoluyla kente gelen kesim ise yüksek kira ödentisini karşılayabilecek ne sürekli bir gelire ne de sürekli bir işe sahip olamamaktadır. Bu nedenle göçmen grubunun gecekondular yapımına yöneldiği görülmektedir.

Gecekondular kentsel imara açılmamış, altyapısı gerçekleştirilmemiş, tarla niteliğindeki arsalar üzerinde (çoğu kez başka şahsa ve kamuya ait) kısa dönemde ve uygun teknolojiye bağlı kalmayarak yapılan konut türleridir. Genellikle bu tür konutların yapımında konut sahibiyle birlikte akrabaların ya da hemşehrilerin birlikte yer aldıkları görülmektedir. Özellikle konutun yapımı bir başkasının arazisinde ya da imar dışı alanlarda olup yerel yönetimlerin kontrolü altında ise, konut yapımına katılanlar sorumluluğu paylaşacak kadar birbirlerine bağlıdır. Konut yapımında genellikle kullanılan ucuz malzeme ülkelerin ve

kentlerin özelliklerine göre değişim göstermektedir. Tahta, taş, biriket, kerpiç ve tenekelerin kısa sürede bir barınak niteliği göstermesiyle konut tamamlanmış olabilmektedir.

Gecekonunun Toplumsal Özellikleri

Gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinin çevresini saran gecekonduların ortaya çıkışına ve bu mekanlarda oturanların sosyo-ekonomik orijinlerine bakıldığında, kırdan kente yönelik göçlerin başladığı tarihler arasında paralellik görülmektedir. Bu nedenle göçler ile gecekondu arasındaki ilişki, kır ve kent yaşam farklılıklarının kentsel yerleşim alanı içinde yer alan gecekondu topluluğuyla birlikte irdelenmesini çağrıştırmaktadır.

Kentlerin sınırlandırılmış bir çevrede yaşayan ve çok çeşitli alanlarda uzmanlık isteyen işlerde istihdam edilmiş olan geniş insan topluluğunu bünyesinde barındırdığı bilinir. Aynı zamanda kentsel mekanlarda yaşayan bu toplumun kentli gibi düşünmesi ve yaşaması bir zorunluluktur. Şüphesiz kentler eskiden beri çevresini saran kırsal alanlardan çok farklı bir yaşam biçimi üretmiş ve geliştirmiştir. Bu nedendir ki kentliler sürekli olarak yeniliklere, yabancı metalara, olaylara ve düşüncelere uyum göstermiştir. Bunun sonucunda da kentlinin yeniliklere ve değişikliklere olan tepkisi, köylününkinden çok daha farklı olabilecektir. Kentli yalnız kendi kentsel alanında fiziki ve sosyal hareketliliğe, daha fazla öğrenmeye eğilimli değil fakat aynı zamanda diğer kentsel alanlarda da kırsal kesimden gelenlere göre çok daha fazla başarılı olma şansına sahiptir(6). Kentlileşme bir yaşam biçimi olarak hem kompleks ve sosyal hareketliliğe açık olma hem de bu yaşam içinde çok daha etkin olma eğilimidir. Kentli kırsal insandan çok daha açık görüşlü ve geleneklere daha az bağlıdır(7).

Özellikle metropol yerleşim alanlarında fevkalade değişik yaşam biçimlerinin varlığı kabul edilmektedir. Kentin genel etkisi altında kentlilerin birbirlerine yabancılaştığı durumlarda dahi kent yaşamının bazı özel farklılıklarının yaşanmasıyla, bu yabancılaşmadan korunabileceği ileri sürülebilmektedir. Kent merkezlerini çevreleyen gecekondu, bünyesinde barındırdığı düşük gelir grubundaki insanlara, kent tipi yaşam biçiminin veremediği

sosyal ve ekonomik güvenceyi yaratmış olduğu değerler ve normlar dizgesi içindeki ilişkilerle sağlayabilmektedir. Belki de kırsal kesimden taşınmış bulunan akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin yarattığı informal etkileşim ve güvencenin kaynağı da olabilmektedir.

Yapılan araştırmalara göre kırdan kente gelenlerin kentte kalış süreleri ile gelir düzeyleri artmakta ve bireylerin kentte kalış süreleri uzadıkça düşük gelir konut alanlarından ve özellikle gecekondulu mekanlardan planlı kent merkezlerine geçişde artmaktadır(8).

Göç ve Kent Kültürü

Kentsel alanlarda gerçekleştirilen yaşam tarzı ve bu yaşam tarzına anlam veren kültür, birbirine benzemeyen düşünce ve yaşam anlayışlarına sahip olan insanları bir arada tutabilmektedir. Yazarlarca kent kültürü adı verilen bu güçlü "yapıştırıcı", kentlerin kendi tarih ve yaşam deneyimleri ve insanoğlunun bugüne dek yaratmış olduğu bilgi birikimlerinin ürünüdür. Maddi ve sembolik değerleri, bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendiren ve anlamlandıran kültür, kentsel merkezlerde gelişmiş ve kendi koşullarında yaşama anlam kazandırmıştır. Yoğun göç alan kentler, değişik alt kültür sistemleriyle bütünlük sağlayarak zenginleşmektedir. Düşün, duygu ve aktivitelere sahip olan sosyal grupları bünyesinde toplayan kentler, bir kültür mozaiğini oluşturur. Bu mozayik içinde değişik renk ve materyallerle güzelleşen kent kültürü, yaşamı anlamaştıran bir sistemdir.

Bununla birlikte kentin sosyal ve ekonomik yaşamıyla bütünleşemediği yoğunlukta göç alan kentler, kentin yaşam zenginliğinin yanısıra kentin dışladığı bir karanlık bölgenin de doğmasına neden olmaktadır. Bu karanlık bölgenin kentsel yaşamı zedeleyecek boyutlara ulaştığına dikkati çeken bazı yazarlar, kentlerin çarpık geliştiğini ya da kentlerin köyleştiğini sıklıkla ifade etmektedirler. Türkiye'de özellikle 1970'li yıllardan itibaren İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin yoğun gecekondulaşma ve işsizlik baskısı nedeniyle kent olma özelliklerinin yitirildiği sıklıkla ileri sürülmektedir. Kentlerin uygarlığın merkezi olduğunu

savlayan bu görüşte sanat, kültür ve örgütlü yaşamın zedelendiği vurgulanmaktadır. Genellikle kentlerin sosyal bünyesinde özümsememiş nüfusun kentlerde kontrol edilemeyen alanlar oluşturduğu fahişelik, kaba kuvvet ve saldırı gibi suç oranlarını arttırdığı görülmektedir. Kentlerin yaşam modeliyle tezat teşkil eden bu kentsel karanlık bölgenin iç içeliği kentlerin kent olma özelliğini kaybettirmektedir. Bu konuda yapılan araştırmaların büyük bir kısmı, kentin sosyal, ekonomik kaynaklarının sınırlılığı nedeniyle büyük sayılarda kente gelenlerin kent ortamında kentleşme şanslarının azaldığını ortaya koymaktadır. Özellikle kentlerin sosyal yaşamında gelişen, anlaşılan kent kültürünün kırsal ve gölgesel alt kültürlerle birlikte aynı mekanı paylaşması, bireyler ve gruplar arasındaki gerginliği arttırmakta ve kentte yaşayanların bütünlüğünü zedelemektedir. Belki bu nedenledir ki, yalnız Türkiye'de yerel yönetimlerin değil, fakat aynı zamanda yoğun göç alan diğer ülkelerdeki yerel yönetimlerin altyapı gibi hizmetlerin yanısıra kültür hizmetlerine de önem verdikleri görülmektedir. Bir başka anlatımla kente gelen göçmenlerin kentleşme süreçlerini hızlandırma süreci yerel yöneticilerin önemli ilvelerinden biri haline gelmiştir.

SONUÇ

Türkiye'deki kentleşme ve göç olgusu irdelenirken endüstriyel gelişimini tamamlamış ülkelerin kentleşme modellerinin ayrılaştırılmasında yarar görülmektedir. Türkiye endüstriyel gelişimini tamamlamış diğer ülkeler gibi çok yakın tarihinden (İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllardan) itibaren iç göç yoluyla büyük kent merkezleri yoğun nüfus kazanmaya başlamıştır. Son 40 yıl içinde tarihinin hiçbir döneminde yaşamadığı bu göç akımı nedeniyle kentsel nüfus oranları artarken, göç ve kent politikaları oluşturmakta sınırlı kalmıştır. Nüfusunun yarısına yakın bir kısmı kırsal alanlarda oturan, çalışan işgücünün yarısından fazlasını tarım sektöründe istihdam eden bir ülke olan Türkiye, gelecek otuz yılda aynı sorunları giderek artan bir boyutta yaşayacaktır. Kentsel işsizliğin kronik bir hal aldığı, başta konutlaşma olmak üzere altyapı hizmetlerinin yetersiz kaldığı, kentsel yaşam içinde kent kültürünün içselleştirilemediği yoğun nüfuslarıyla Türkiye'nin büyük kentleri ve yönetimleri baskı altındadır. Bu sorunun kısa, orta ve uzun vadede mevcut potansiyeller dikkate alınarak çözüm politikalarının ortaya konulması ivedilik göstermektedir. Bu konuda yapılacak olan çalışmalarda interdisipliner bir anlayışla kentler ve alması beklenen potansiyel göçmenler için çözümler aranmalıdır. Ulusal ve yerel politikacılar, eşgüdüm içinde, göç ve kent sorunlarına yönelik ortak politikalar üretmelidir.

DİPNOTLAR

- 1) DİE; Genel Nüfus Sayımı Raporları.
- 2) Ercan Tatlıdil; "Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de Çıraklık Eğitimi ve Genç İşsizliği", *Sosyoloji Dergisi*, E.Ü. Yayını, İzmir, 1990, s. 17-33.
- 3) World Bank; *World Development Report*, 1979, s. 81.
- 4) İbid, s. 81-82.
- 5) Ruşen Keleş; "100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu", Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 186.
- 6) Ercan Tatlıdil; *Kentleşme ve Gecekondu*, E.Ü. Yayını, İzmir, 1989, s. 18.
- 7) Nels Anderson; *The Urban Community: A World Perspective*, Holt, Reinhart and Winston Inc., New York, 1959, s. 3.
- 8) Geniş Bilgi için Bkz: S. Kemal Kartal; *Kentleşme ve İnsan*, TODAİ Yayınları No. 175, Ankara, 1978; Birsen Gökçe; *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. C-15, Ayyıldız Matb., Ankara, 1976 ve Ercan Tatlıdil; A.g.k., 1989.